

за межы таксама атрымалі шырокі рэзананс творы айчынных майстроў слова: В. Быкава, У. Арлова, А. Разанава, Н. Мацяш, А. Кудраўца, А. Паповай [1, с. 207].

У працэсе ажыццяўлення знешняй культурнай палітыкі Рэспублікі Беларусь сустракаюцца і праблемныя комплексы, зняцце якіх адпавядала б нацыянальным інтарэсам нашай краіны. Першы праблемны комплекс звязаны з вяртаннем з далёкага і блізкага замежжа культурных каштоўнасцяў, якія сапраўды належаць беларускаму народу. Другі праблемны комплекс: не вырашана мноства пытанняў на прадмет далучэння Беларусі да Балонскага працэса. Трэці праблемны комплекс: негатыўны ўплыў сучаснага сусветнага эканамічнага крызіса на магчымасці Беларусі як суб'екта міжнародных культурных адносін.

Такім чынам, за гады незалежнага існавання ўдзел Беларусі ў развіцці міжнароднага культурнага супрацоўніцтва набыў устойлівую дынаміку, што перманентна прасочваецца ў напаўненні рэальным зместам арганізацыйна-прававога, канцэптualaнага, практычнага аспектаў яе знешняй культурнай палітыкі. Разам з тым ёсць і праблемы, якія трэба неадкладна вырашаць у дадзеным накірунку.

Літаратура

1. Основы культурологии: конспект лекций / С.В. Снопкоўская, В.А. Вараб'ёва, В.М. Іўчанка, Н.І. Здановіч. – Мінск: Асар, 2008. – 272 с.

2. Малашук, П.В. Белорусско-югославские отношения (1953-2003гг.): Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук / П.В. Малашук. – Минск: БГУ, 2005. – 136 с.

3. Крэчка, М. Нельга ускладаць праз палітычную прызму... / М. Крэчка // *Культура*. – 2001. – №9. 5-9 сакавіка. – С.9

4. www.embassybel.ru/embassy/mbassador/ - 21к – 16 студзеня 2009 года.

5. Шадурский, В.Г. Внешняя культурная политика Республики Беларусь / В. Г. Шадурский / *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. – 2000. – №4.– http://evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=387&Itemid=51. – 27 апреля 2009 года.

6. Стралец, М.В. Основы дыпламатычнай і консульскай службы: Курс лекцый. Вучэбнае выданне / М.В. Стралец. – Брэст: Установа адукацыі “Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт”, 2008. – 188 с.

7. Парашкоў, С.А. Гісторыя культуры Беларусі / С.А. Парашкоў. – 2-е выд. – Мн.: Бел. навука, 2004. – 444 с.

ДЗЯРЖАЎНАЯ ПАЛІТЫКА Ў КНІГАВЫДАВЕЦКАЙ СПРАВЕ БССР З 1919 ПА 1941 ГОД: АСНОЎНЫЯ ЭТАПЫ

А.В. Сумко

Установа адукацыі “Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт”, г. Полацк, Баларусь

З 1919 па 1941 год газеты і кнігі з'яўляліся не толькі носьбітам інфармацыі, але і сродкам палітычнага выхавання, мабілізацыі насельніцтва на выкананне задач гаспадарчага будаўніцтва. Яны адыгралі значную ролю ў справе кансалідацыі беларускай нацыі, калі казаць пра 1920-я гады, спрыялі пераўтварэнню каштоўнасцей сацыяльнай сістэмы ў асабістыя каштоўнасці індывіда ў 1930-я. Друкаваныя творы разглядаемага перыяду з'яўляюцца каштоўнай крыніцай для вывучэння трансфар-

мацыйных працэсаў, што адбываліся ў грамадстве ў той час, а даследаванне дзяржаўнай палітыкі ў кнігавыдавецкай справе БССР дазваляе выявіць важны аспект у фарміраванні савецкай грамадска-палітычнай сістэмы ў Беларусі. Для ўлады было вельмі важным, каб насельніцтва разумела, прымала і ўдзельнічала ў тагачасных эканамічных, культурных і іншых пераўтварэннях. У сувязі з гэтым мянялася роля і месца кнігі ў сацыяльнай сістэме, а разам стваралася адмысловая арганізацыйная структура кнігавыдавецкай справы, адпаведнае матэрыяльна-тэхнічнае і кадравое яе забеспячэнне. Станаўленне і развіццё новай кнігавыдавецкай сістэмы стала галоўнай мэтай дзяржаўнай палітыкі ў кнігавыдавецкай справе БССР з 1919 па 1941 год, якая ў сваю чаргу вызначалася з агульнасавецкага цэнтра і кантралявалася партыйнымі органамі.

Прапанаваная перыядызацыя дзяржаўнай палітыкі ў кнігавыдавецкай справе БССР грунтуецца на наступных палажэннях: 1 – дзяржпалітыка ў кнігавыдавецкай справе БССР на працягу даследуемага перыяду мела тэндэнцыю ўзмацнення дзяржаўнага кантролю над кнігавыданнем; 2 – у аснову перыядызацыі пакладзены: ступень удзелу дзяржавы ў працэсе кнігавыдавецтва, змены ў асноўных структурных элементах кнігавыдавецкай сістэмы БССР: кадравое забеспячэнне, матэрыяльна-тэхнічная база, змест рэдакцыйна – выдавецкіх планаў; 3 – пачатак першага этапу і заканчэнне чацвертага этапу акрэслены храналагічнымі межамі: 1919 г. – стварэнне БССР, 1941 г. – пачатак Вялікай Айчыннай вайны.

Першы этап (1919 – 1924 гг.) характарызуецца пераходам ад цалкам падпарадкаванай дзяржаве выдавецкай дзейнасці да суіснавання дзяржаўнай, прыватнай, кааператыўнай форм арганізацыі кнігавыдавецтва. Ва ўмовах ваеннага камунізму дзяржаўны сектар быў прадстаўлены рэгіянальнымі аддзяленнямі Дзяржаўнага выдавецтва РСФСР, якія з'яўляліся адзінымі заказчыкамі Паліграфічнага аддзела пры Вышэйшым Савеце Народнай Гаспадаркі Беларусі (кіраваў нацыяналізаванай маёмасцю з ліпеня 1920 года). Выпуск і тэматыка кніг рэгуляваліся выключна дзяржаўнымі органамі. Па меры ажыццяўлення новай эканамічнай палітыкі назіралася вяртанне да прыватных форм арганізацыі выдавецкіх прадпрыемстваў і пошук новых. Гэта прывяло да кароткатэрміновага суіснавання трох разнавіднасцей – дзяржаўнай, прыватнай і кааператыўнай, што ў сваю чаргу азначала з'яўленне выдавецтваў, якія былі арыентаваны на задавальненне інтарэсаў розных груп насельніцтва. Разам з тым, папярэдні і наступныя прагляды кнігадрукаванай прадукцыі набылі сістэматычны характар, што было звязана з стварэннем Галоўнага ўпраўлення па справах літаратуры і выдавецтваў БССР (Галоўлітбел). У акрэслены перыяд у калегіі Галоўлітбела пераважалі прадстаўнікі савецкіх дзяржаўных органаў, літаратуры, навукі, мастацтва. Ва ўмовах новай эканамічнай палітыкі, існавання кааператыўных і прыватных выдавецтваў кантроль за кадрамі адбываўся праз аддзелы размеркавання працы пры Наркампрацы і яго мясцовых органаў. Каб вырашыць пытанне з забеспячэннем высокакваліфікаванымі кадрамі выдавецтваў, практыкавалася прыцягненне да працы тых, хто працаваў на падобных прадпрыемствах яшчэ да рэвалюцыі. Разам з тым, каб выдавецтвы ў сваёй дзейнасці не адыходзілі ад партыйнай лініі, у абавязковым парадку ў склад праўлення ўводзілі прадстаўніка камуністычнай партыі. 22 лютага 1924 года была прынята пастанова ЦК РКП(б), у якой падкрэслівалася, што партыйныя камітэты павінны ўсталяваць пастаяннае кіраўніцтва над "сильно развившейся работой из-

дательств, в первую очередь, в области массовой литературы, учебников, крестьянской и национальной печати" [1, с. 311]. Яна прадвызначыла злучэнне прыватных, кааператыўных выдавецтваў з дзяржаўным сектарам. У верасні 1924 года ў БССР, нягледзячы на адсутнасць адзінства ў думках паміж Наркамасветы БССР і партыйнымі органамі КП(б)Б, было прынята рашэнне аб аб'яднанні буйнейшага кааператыўнага выдавецтва "Савецкая Беларусь" і Белтрэструка (знаходзіўся пад патранажам КП(б)Б) ў Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, якое пачало функцыянаваць з 1925 года і стала буйнейшай выдавецкай установай БССР – цэнтрам, які злучаў выдавецкую, паліграфічную і камерцыйную дзейнасць. З гэтага часу можна казаць аб другім этапе (1925 – 1929 гады), калі ў выніку эканамічных і ідэалагічных абмежаванняў прыватныя і кааператыўныя выдавецтвы паступова пачалі злучацца з дзяржаўным сектарам. Функцыі ўпраўлення перайшлі да новых спецыяльных органаў (аддзел друку ЦК КП(б)Б, камітэт па справах друку і паліграфічнай прамысловасці пры СНК БССР, камітэт па справах друку пры Наркамгандлі, спецыяльныя камісіі і інш.). У другой палове 1920-х гадоў адбыўся падзел выдавецтваў, у аснове якога ляжалі жанравыя асаблівасці кніжнай прадукцыі. Рэдакцыйна-выдавецкія планы сталі арыентавацца на забеспячэнне патрэбаў розных сацыяльных слаёў, узроставых і прафесійных груп і нацыянальных патрэб насельніцтва БССР. На змястоўнасць і арганізацыю кнігавыдавецкай справы вельмі паўплывала палітыка беларусізацыі, якая заклала нямала новых акцэнтаў у нацыянальна-культурнае будаўніцтва. Увайшло ў практыку абавязковае выдзяленне ў рэдакцыйна-выдавецкіх планах пэўнай колькасці кніжнай прадукцыі для нацыянальных супольнасцей, якія пражывалі на тэрыторыі рэспублікі. У межах Беларускага дзяржаўнага выдавецтва былі створаны нацыянальныя аддзелы, якія адказвалі за выпуск літаратуры на мовах нацменшасцей БССР. Узрасла ўвага да нацыянальнага складу працоўных. У адзначаны перыяд адбылося ўзмацненне матэрыяльна-тэхнічнай базы за кошт паліграфічных магчымасцей Віцебскай і Гомельскай губерняў. Паступова ўдасканальвалася сістэма ідэалагічнага і палітычнага кантролю за друкаванай прадукцыяй. З другой паловы 1920-х гадоў Галоўлітбел, нягледзячы на тое, што ён быў дзяржаўным органам і знаходзіўся ў агульных арганізацыйных рамках Наркамасветы БССР, стаў падпарадкоўвацца аддзелу друку ЦК КП(б)Б. Гэта прадвызначыла змены ў дзейнасці і метадах Галоўлітбела. Калегія Галоўлітбела вызначала ступень прыдатнасці той ці іншай кнігі ў залежнасці ад таго, для якой катэгорыі насельніцтва яна прызначалася. Тым самым Галоўлітбел уліваў на змест рэдакцыйна-выдавецкіх планаў і каадынаваў кнігавыдавецкую справу, аднак кнігавыдавецтвы пакуль валодалі пэўнай доляй самастойнасці ў ажыццяўленні сваёй дзейнасці. У складаных эканамічных умовах, у другой палове 1920-х гадоў актыўна паводзілі сябе прафсаюзы друкароў, якія пад пагрозай забастовак неаднаразова прымушалі кіраўніцтва выдавецтваў ісці на ўступкі. К канцу 1920-х гадоў сітуацыя змянілася. На XVI Канферэнцыі УКП(б) і V з'ездзе Саветаў СССР быў прыняты перш пяцігадовы план развіцця, які з'явіўся пабуджальным момантам да цэнтралізаванага, строга планавага развіцця ўсяго СССР, у тым ліку БССР. У 1929 годзе была згорнута новая эканамічная палітыка, пачалося адмаўленне ад, няхай і абмежаваных, дэмакратычных прынцыпаў кіраўніцтва дзяржавай. Менавіта з 1929 года вядучай тэндэнцыяй дзяржаўнай палітыкі ў культурнай сферы, у тым ліку і ў кнігавыдавецтве, стала "пралетарызацыя" культуры і выцясненне дэмакратычных праяў.

На працягу трэцяга этапа (1930 – 1935 гады) фарміраваўся механізм падсправаздачнасці выдавецтваў партыйным органам. Пачаткам карэнных змяненняў у кнігавыдавецкай справе можна лічыць святкаванне 5-гадовага юбілею Беларускага дзяржаўнага выдавецтва, падчас якога разам з станючымі вынікамі, былі агучаны недахопы ў дзейнасці галоўнага выдавецтва краіны, што прадвызначыла змены ў яго працы. Галоўнымі патрабаваннямі да кніжнай прадукцыі сталі ідэалагічная вытрыманасць і класавы характар твораў. Зніклі кнігі, якія складалі аснову выдавецкіх планаў на працягу 1920-х (амаль усе падручнікі па беларускай мове, гісторыі, географіі, слоўнікі, многія творы мастацкай літаратуры), бо сталі супярэчыць падыходам партыйных органаў і былі абвешчаны ці апалітычнымі, і таму непатрэбнымі, ці ідэалагічна невытрыманымі і варожымі. Дзяржаўная палітыка ў кнігавыдавецкай справе БССР атрымала новы змест, што ў першую чаргу адбілася на рэдакцыйна-выдавецкіх планах. Пастановай ЦК УКП(б) ад 15 жніўня 1931 года “Аб выдавецкай рабоце” быў замацаваны новы статус кнігі - яна павінна была быць моцным сродкам выхавання, мабілізацыі і арганізацыі мас вакол задач гаспадарчага і культурнага будаўніцтва [2, с. 52]. Тэматычныя планы выдавецтваў мэтанакіравана змянялі ў бок павелічэння дэнацыяналізаваных “сацыяльна важных” выданняў, якія выключалі ўсялякую ідэалагічную няпэўнасць. На першы план у рэдакцыйна-выдавецкіх планах выйшла палітычная і тэхнічная літаратура. Перавага дзяржаўных планаў над рэальным попытам прыводзіла да затаварвання кніжнага рынку, што ва ўмовах гаспадарчага разліку азначала ператварэнне выдавецтваў у крэдытна няздольныя гаспадарчыя адзінкі. Дзяржава стала мэтанакіравана ўкладваць вялікія сродкі ў пераабсталяванне, рэканструкцыю, мадэрнізацыю паліграфічнай прамысловасці БССР. Гэта дазволіла значна актывізаваць кнігавыдавецкую дзейнасць. Адбылася рэарганізацыя Галоўлітбела, кардынальна змяніліся яго метады працы. Памяркоўная палітыка ў адносінах да кадравага складу кнігавыдавецтваў замянялася рэпрэсіўнымі метадамі. Адпаведныя дзяржаўныя органы ўзялі пад нагляд фармаванне кадравага складу кнігавыдавецкага сектара. Яны пільна сачылі за рабочымі і служачымі кнігавыдавецкага сектара ўсіх узроўняў, сістэматычна збіралі звесткі пра палітычны стаж, працу і літаратурную дзейнасць супрацоўнікаў выдавецтваў. Ідэалагічная адпаведнасць стала галоўнай пры прызначэнні на пасаду. Паступова пачалі пазбаўляцца ад тых, да каго звярнуліся па дапамогу ў 1920-я гады, калі кваліфікаваных кадраў пралетарскага паходжання не хапала. Пасля справы “Саюз вызвалення Беларусі” кадравы склад выдавецтваў, у першую чаргу Беларускага дзяржаўнага выдавецтва, быў вызвалены ад нацыянальна-арыентаваных дзеячоў. Узмацніўся нагляд за кнігавыдавецкім сектарам з боку органаў КП(б)Б, якія, у сваю чаргу, падпарадкоўваліся дырэктывам агульнасаветскага цэнтра. Кіруючыя ўказанні вышэйшых органаў былі абавязковымі для выканання і з большасці не ўлічвалі асаблівасці БССР. Згодна з рашэннем ЦК КП(б)Б ад 6 кастрычніка 1931 года, Беларускае дзяржаўнае выдавецтва было перайменавана ў Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі [3, с. 25]. У пачатку 1930-х гадоў па загаду з цэнтра, аддзелы Дзяржвыдавецтва БССР па наступных галінах кніжнай прадукцыі: партыйнай і палітмасавай літаратуры, вучэбнай і педагагічнай, мастацкай, ваеннай і г.д., былі ператвораны ў самастойныя выдавецтвы. Аднак штучна створаныя выдавецтвы не мелі дастатковага матэрыяльна-тэхнічнага і кадравага забеспячэння,

займаліся пераважна перакладам рускамоўных кніг (што ў сваю чаргу павышала сабекошт друкаванай прадукцыі). Каб выканаць абавязковы план, павышалі тыраж, выпускалі недабраякасную прадукцыю. Галоўным прынцыпам стала перавага колькасці над якасцю. Такая палітыка прывяла да стратнасці выдавецтваў і стагнацыі кнігавыдавецкай справы БССР. Да 1935 года скончыліся спробы рэфармавання кнігавыдавецкага сектара, быў канчаткова вызначаны курс на фарміраванне цэнтралізаванай кнігавыдавецкай сістэмы.

На чацвёртым этапе (1936 – 1941 гады) у выніку мэтанакіраванай дзяржаўнай палітыкі была створана цэнтралізаваная кнігавыдавецкая сістэма, дзейнасць якой цалкам кіравалася і планавалася партыйна-дзяржаўнымі органамі. Менавіта ў 1936 годзе рэпрэсіўная палітыка (асноўнымі матывамі для звальнення, акрамя “контррэвалюцыйнай” дзейнасці, было палітычнае мінулае і сваяцтва з “ворагамі” народа) прывяла да вострай праблемы забеспячэння кадровага складу выдавецтваў. Складанасць заключалася ў тым, што пасля чыстак, ганенняў у перыядычным друку вакантныя пасады выдавецкага сектара не было кім запоўніць. Калі раней ЦК КП(б)Б вырашала кадровае пытанне шляхам перамяшчэння работнікаў і прасоўваннем слаба падрыхтаваных на кіруючыя пасады, то цяпер гэта стала немагчыма, бо патрабавалася адразу вялікая колькасць людзей. Аднак справа была не столькі ў недахопе адпаведных людзей у межах Беларусі, колькі ў тым, што рэпрэсіўная кадрова палітыка ў кнігавыдавецкай справе прывяла да нежадання займаць адказныя пасады. Так, напрыклад, у верасні 1936 года на Бюро ЦК КП(б)Б на пасаду намесніка дырэктара Дзяржаўнага выдавецтва Беларусі быў прапанаваны для зацвярджэння І. Раманчук, які да гэтага працаваў дырэктарам музея Рэвалюцыі [4, л. 80]. Каб пазбегнуць небяспечнага прызначэння, ён у якасці прычыны спасылаўся на тое, што стан здароўя, у першую чаргу слабая нервовая сістэма, не дазваляе займаць такую адказную пасаду. Пытанне кадровага забеспячэння кнігавыдавецкага сектара было вырашана шляхам збору больш менш кваліфікаваных работнікаў друку з усяго ССРСР, што змяніла накіраванасць, а разам з ёю і змястоўнасць кнігавыдавецкай справы краіны [5, с. 125 – 126]. На працягу чацвёртага этапу цалкам аформіліся і замацаваліся галоўныя прынцыпы дзейнасці кнігавыдавецкага сектара. Адносіны ўлады да кнігавыдавецкай справы набылі інструментальны характар. Выдавецтвы страцілі права самастойна вызначаць змест сваіх рэдакцыйна-выдавецкіх планаў. Літаратурныя творы павінны былі ўпісвацца ў прапанаваныя ідэалагічныя схемы, адпаведнасць якім забяспечвалі спецыяльныя органы партыйна-ўрадавага кантролю за дзейнасцю выдавецтваў і літаратуры. Разнастайнасць кніжнай прадукцыі абмяжоўвалася дзяржаўнай палітыкай. З 1936 года значна павялічылася колькасць выданняў на рускай мове. Гэта было звязана з палітыкай атаясамлення паняццяў “савецкі” і “рускі”. З гэтага часу сталі назірацца перамены ў дзейнасці Дзяржаўнага выдавецтва Беларусі: скараціўся аб’ём выдання арыгінальных твораў беларускіх аўтараў за кошт павелічэння перакладаў. У 1937 годзе ў БССР быў спынены выпуск літаратуры на польскай мове. Рашэнне аб ліквідацыі адпаведнага аддзела ў структуры ДВБ, Бюро ЦК КП(б)Б прыняла пасля даклада аддзела друку і выдавецтваў ЦК КП(б)Б аб тым, што кадры польскіх паэтаў і пісьменнікаў БССР нязначныя і засмечаныя варожымі элементамі. Гэта рашэнне дало аб сабе знаць у 1939 годзе, калі на кіраўніцтва БССР была ўскладзена ліквідацыя дэфіцыта літаратуры на польскай мове, які абвастрыўся ў выніку чысткі літаратурнага фонду ад “варожых”

твораў у Заходняй Беларусі. Сярод выданных кніг на польскай мове пераважала агітацыйна-прапагандысцкая, палітычная літаратура. Пасля падзей 1939 года ўсе паліграфічныя прадпрыемствы Заходняй Беларусі былі нацыяналізаваны і перададзены спачатку ў вядзенне абласных часовых упраўленняў, а затым пасля стварэння органаў савецкай улады – мясцовым органам кіравання [6, с. 470].

З 1936 па 1941 год павялічыўся апарат Галоўлітбела і пашырылася поле яго дзейнасці. Было наладжана бесперапыннае ажыццяўленне папярэдняй і далейшай цензуры як у цэнтры рэспублікі, так і ў раёнах.

Дзяржаўная палітыка ў кнігавыдавецкай справе БССР у 1920-я гг. і 1930-я гг. мела істотныя адрозненні. У той жа час прасочваецца пераемнасць у яе ажыццяўленні на розных этапах, выяўляецца яе пэўнае адзінства. Накіраванасць і змястоўнасць дзяржаўнай палітыкі ў кнігавыдавецкай справе БССР залежылі ад грамадска-палітычнай і эканамічнай сітуацыі ў краіне, устаноўка камуністычнай партыі аб ролі і месцы літаратуры ў сацыялістычным грамадстве.

Літаратура

1. Волк, А.А. Из истории издательского дела Белоруссии (1917 – 1925 гг.) / А.А. Волк // Книга: исследование и материалы / Всесоюзная книжная палата; под ред. Н.М. Сикорского. – М.: Изд-во всесоюзной книж. палаты, 1962. – Сб 7. – С. 288–316.
2. Добренко, Е.А. Формовка советского читателя: социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы / Е.А. Добренко. – СПб.: Гуманит. агентство “Академический проект”, 1997. – 320 с.
3. Дырэктывы партыі аб выдавецкай рабоце. – Менск: ДВБ, 1933. – 48 с.
4. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд 4-п. – Воп. 3. – Спр. 357. – Пратаколы пасяджэнняў Бюро ЦК КП(б)Б і матэрыялы да іх.
5. Касцюк, М.П. Бальшавіцкая сістэма ўлады на Беларусі / М.П. Касцюк. – Мінск: ВП “Экаперспектыва”, 2000. – 308 с.
6. Марцэлеў, С.В. Печать Советской Белоруссии / С.В. Марцэлеў. – Минск: Беларусь, 1967. – 512 с.

ЕВРОПЕЙСКИЙ ВЫБОР УКРАИНЫ: ОПЫТ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ, МИФЫ И РЕАЛЬНОСТЬ

А.И.Сытник, Я.А.Сытник

Луцкий национальный технический университет, г. Луцк, Украина

До сих пор учёный мир так и не выработал целостной науки о внешней политике и международных отношениях. Существуют отдельные исследовательские направления в изучении тех или иных сегментов мировой политики, причём каждое из этих направлений оперирует собственным набором терминов. Так, геостратегический подход использует термины «биополярность», «многополярность», «центры силы», «национальная безопасность» в основе которых лежит понятие силы. Геоэкономический подход эксплуатирует термины «интеграция», «глобализация», «интернационализация» и т.д. В свою очередь идеологический или классовый анализ предполагает иной набор терминов: демократия, диктатура, авторитаризм. Своим терминологическим аппаратом обладает геополитика, цивилизационные, системные и другие подходы.